

CRONICILE UNUI PICTOR UITAT

NICA HENOREL

Abstract.

In an attempt to bring new elements, possibly unpublished, related to the Miracle-Maker Icon of Nicula, in order to highlight this anniversary year directly related to the history of this artistic and Latin treasure of Orthodoxy, especially Transylvanian, the „surprise” factor was overwhelming in the discovery that would certify at least one of the plastic interventions on its pictorial layer.

The fact that the discovery initially made by the restaurer Dorina Idiceanu and made known with the publication of the work „*The Weeping Virgins of Transylvania*” by the museographer Ana Dumitran, that is, „one or maybe even two attempts at „refreshment”¹, was officially confirmed by the research carried out, is not the most sensational thing, even if it is an important scientific step in the history of the Holy Icon. What is really noteworthy and even remarkable is the discovery that reveals the month and year of the intervention, July 1934, and especially the name of the artist who had the honour of doing this work, called in the source researched... „repair”. And all the more so, since our discovery was made in a source initially considered of no great importance in the scientific approach of historical research, which aimed to uncover possible accounts related to the miraculous manifestation of the object of research.

This discovery of a transdisciplinary nature, in this case of theology, art and history, shows us that even the consultation of banal accounting registers can provide details hidden from the untrained eye, even from the eyes of researchers, who see in them only economic and statistical information, normal and ordinary for any institution, but which, in the eyes of an inquisitive researcher, can constitute sources and sources of the first order, completing and even rewriting parts of the history of the object of study and making them true sources of

¹ Ana DUMITRAN, *Fecioarele în lacrimate ale Transilvaniei*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2011, pp. 62-63.

documentation for part of our study.

Following this sensational revelation, it was the natural step to „discover” the artist to whom this action of intervention was entrusted: the „Havas painter”. Another direction of research, which proved extremely difficult, in the absence of documentary material and especially of information about his identity and activity even in historical and artistic circles. This information was finally answered after researches that involved institutions such as the National Archives – Arad, Baia Mare and Cluj-Napoca branch, the National Széchényi Library in Budapest, the Art Museums in Arad, Baia Mare and Cluj-Napoca, the City Hall of Arad and Pâncota, the Jewish Community of Arad and Cluj Napoca, as well as historical and artistic personalities such as Zoltán Tibori-Szabó, Jenő Murádin, Tiberiu Alexa, Daniel Lowy, Elena Rodica Colta or Raoul Vizental.

Keywords: Dumitran, Havas, icon, monastery, Nicula, painter, painting, register, repair.

Anul de grație 2022, aduce o nouă descoperire legată de celebra Icoană miraculoasă făcătoare de minuni, de la Nicula, constituindu-se într-o nouă sărbătoare a dublului moment aniversar al mănăstirii Nicula, a *470 de ani de la prima atestare documentară a bisericii vechi a mănăstirii*, la Josef Kádár, dar și la *60 de ani de la aflarea ei în Lunca Bonțului după ascunderea acesteia din 1948*, când mănăstirea va fi preluată de Biserica Ortodoxă prin faimosul Decret 358.

Așadar, cercetările făcute în *Fondul nr.149* al Arhivelor Naționale, Filiala Cluj, alcătuit din documente ale *Episcopiei Greco-Catolice de Cluj-Gherla 1834-1948*, în registrul cu nr. 457, numit *Rațiunile Sfintei Mănăstiri dela Nicula* începând de la anul 1923, la pagina 47, ne descoperă o informație pe care o considerăm foarte valoroasă, legată de bănuitele intervenții asupra Sfintei Icoane. Astfel, pe spatele paginii, la anul 1934, în *Capitolul III*, intitulat *Pentru acoperirea altor cheltuieli*, la poziția 5, este consemnată plata pentru o intervenție de „reparare”, a Sfintei Icoane [a Maicii Domnului – făcătoare de minuni], la un anume pictor *Havas* din Cluj.

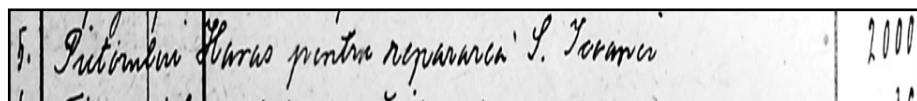

Fig. 1. Reproducere facsimil Registrul 457, pagina 47

Această intervenție menționată, se încadrează perfect în afirmația doamnei Dr. Ana Dumitran, muzeograf la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia și șefa secției Museikon, care în lucrarea *Fecioarele înlăcrimate*

ale Transilvaniei² afirmă că au existat „una sau poate chiar două tentative de „împrospătare”, realizate cu vopsele de ulei, aplicate, cu excepția chipului Fecioarei, pe întreaga suprafață, inclusiv pe ramă”. După această descoperire ce confirmă intervenția asupra Icoanei, cercetarea a continuat în direcția identificării pictorului amintit, a definirii personalității și a descoperirii activității acestuia, puțin cunoscut și chiar ignorat în cercurile de specialitate.

Primul pas, în derularea cercetării noastre a fost aflarea numelui întreg al acestuia, în revista Studii și Comunicări³ de Artă și Arhitectură a Muzeului de Istorie Arad, Havas Béla, unde semnatara articolului, Dr. Adriana Pantazi – istoric de artă și muzeograf, afirmă că informația despre artist este foarte lacunară, dar cu toate acestea, „facea parte alături de Carol Wolff, din anturajul münchenez a lui Simon Hollósy, fiind menționați în anii 1896, 1897, cu specificația „Pâncota (Austro-Ungaria).” Sursa este lucrarea lui Réti István, *A Nagybányai művésztelep*, apărută la Budapesta în 1994, unde cei doi artiști se regăsesc ca fiind amândoi din Pâncota, dar în urma cercetărilor, descoperim că Havas Béla, nu este nicidecum menționat în lucrarea originală a lui Réti, monografia publicată postum în 1954⁴, în niciuna din cele două liste întocmite de autor în catalogul expoziției jubiliare organizată la Baia Mare în 1912⁵, respectiv pe anii 1896 și 1897, ci doar în completarea acestor liste, făcute ulterior de către diferiți critici sau scriitori de artă. Singurul care apare menționat în aceste liste a ediției din 1954, este doar Carol Wolff, care în listele reproduse aici apare sub forma Wolf Károly și numai pe lista anului 1896, fără menționarea localității, urmând ca la reeditarea lucrării din 1994 (reimprimată în diferite ediții succesive până azi, mai jos fiind reprodusă ediția 2004, ce reproduce ediția 1994) să fie menționată și localitatea...

Liebmann A. (német)	Schwarz Georg (német)
Lottermoser (német)	Scharff Viktor (osztrák)
Mály József	Troitsch W. (német)
Münich Ödön	Tegyei Lajos
Nussbaum V. (német)	Thorma János
Papp Gábor	Weil Adolf
	Wolf Károly

Fig. 2. Réti - ediția 1954, pagina 324

² A. DUMITRAN, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei*, p. 63.

³ *Studii și Comunicări*, nr. 7, 2001-2002, a Muzeului Arad, în articolul *Interferențe artistice Arad - Baia Mare în prima jumătate a secolului XX*, semnat Dr. Adriana Pantazi, istoric, pp. 119, 131; și *Studii și Comunicări*, nr. 4-5, 1999, în articolul *Conotații ale spațiului la artiștii arădeni prezenți în școala de pictură de la Baia Mare (1896 - 1935)* de aceeași autoare, unde la nota 1, menționează preluarea datelor de la Réti István (1994), p. 322.

⁴ RÉTI István, *A Nagybányai művésztelep*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1954, p. 324.

⁵ Tiberiu ALEXA, în *Acta Musei Porolissensis*. Zalău: Muzeul de Istorie și Artă din Zalău, 1986, p. 745.

Szenes Fülöp [Budapest]	Troitsch Walter, München]
Szláryi Lajos	Verona Artur (Brăila)
Tegyei Lajos	Weil Adolf [New York]
Thorma János	Wolf Károly [Pankota]
Tóth-Molnár Ferenc (Szeged)	

Fig. 3. Réti - ediția 2004, pagina 164

Următorul pas în cercetarea noastră, a fost inițiat prin identificarea celor doi pictori în matricolele Academiei de Arte Frumoase din München, unde figurează amândoi ca studenți: Havas Béla la anul universitar 1893/1894, iar Carol Wolff pe anul universitar 1895/1896.

Despre Carol (Karol) Wolff acum știm sigur și confirmăm încă odată, pe această cale, că era originar din Pâncota (Ungaria) și îl găsim înmatriculat în Carnetul de înmatriculare (volumul matricol) 3: 1884 – 1920, la pagina 154, pe poziția 1515, la Clasa Natură, unde e înscris cu K, iar nu cu C – așa cum se regăsește azi în toate menționările literar-artistice și istorice, fiind menționat ca având vârsta de 26 ½ ani la 26 octombrie 1895.⁶

1515	Wolff Karol	aus Pankota (Ungarn) Wolff in München: Matrikelbuch Nr. 1515	26 ½	Naturklasse	1895/1896	26
	Wolff Karol	aus Pankota (Ungarn) Wolff in München: Matrikelbuch Nr. 1515	26 ½			

Fig. 4. Detalii din foaia matricolă cu datele de identificare ale studentului Wolff Karol

Cât despre Havas Béla, pornind de la această informație, cercetarea ne duce la prima mențiune a numelui său, pe care o găsim în același *Catalog al Bibliotecii Naționale Germane*⁷, tot în volumul matricol 3: 1884 – 1920, dar la pagina 124, unde apare ca înscris la Academia Regală de Arte din München, cu numărul matricol 1213, înmatriculat la 16 noiembrie 1893, la clasa Natură a lui Johann Caspar Herterich, profesor, pictor și istoric. De aici aflăm vârsta la care a dat admitere, 22 de ani, rezultând ca an al nașterii 1871, faptul că este originar din Budapesta⁸, dar și faptul că este „israelit”. Conform cer-

⁶ Akademie der Bildenden Künste München: Matrikelbuch. 3: 1884 - 1920', Image 154 of 594 | MDZ (digitale-sammlungen.de) și default.jpg (5066x4015) (digitale-sammlungen.de) accesate la 31 mai 2022.

⁷ Digitale Bibliothek - Münchener Digitalisierungszentrum (digitale-sammlungen.de) accesat la 1 mai 2022.

⁸ DNB, Catalogul Bibliotecii Naționale Germane, accesat la 1 mai 2022.

cetărilor despre originile sale, făcute la fața locului, în matricolele de stare civilă ale nașterilor din localitatea Pâncota, pe perioada cercetată de noi și cuprinsă între anii 1869-1873, atât în cele ale Bisericii Reformate, cât și în cele ale Bisericii Romano-Catolice din localitate, cele două biserici frecventate de maghiarii din Pâncota, n-am descoperit nici o menționare a numelui de *Havas Béla*, dar am avut surpriza să descoperim cu această ocazie și faptul, că cel puțin pentru perioada celor patru ani cercetați de noi, nu există nici o menționare a numelui de familie⁹ de *Havas* în localitate. Totuși, acest lucru, nu ne îndreptățește să nu punem problema existenței unui oarecare *Havas* în localitate, în primii ani ai deceniului șapte al secolului XIX, iar faptul că este „israelit”, a dat o nouă orientare cercetărilor noastre și către fosta comunitate de evrei din localitate¹⁰, dar nu au dus încă la nici un rezultat legat de confirmarea sau infirmarea informației, ea neputând fi identificată și nici certificată, necunoscându-se unde ar putea fi arhivele acestei Comunități. Ceea ce știm sigur până la momentul acesta, este că aceste arhive nu se află nici între arhivele registrelor de stare civilă ale primăriei Pâncota, care „nu deține registre cu date înainte de anul 1895”, cum precizează domnul primarul Pocișer Dan-Ștefan și nici în colecțiile de registre ale Arhivelor Naționale din Arad, care ne-a confirmat oficial că nu deține nici un fel de documente legate de fosta comunitate evreiască din localitatea Pâncota.

N ^o	Nume	Geburts - Ort und Stand der Eltern	Religion	Heiratsflach	Tag			
					der Aufnahme des Heiratsflachs			
1213	Havas Béla	aus Ungarn (Buda- pest) geboren: 1870 14. April 1870	22	1870 Hofstadt	1870	1870	1870	1870

Fig. 5. Reproducere facsimil Volumul matricol 3, pagina 124

Deci, cel puțin din cercetările noastre până la acest moment, artistul *Havas Béla* nu poate fi confirmat indubitabil ca fiind originar din Pâncota, dar nu poate fi exclusă nici o astfel de ipoteză, atâta timp, cât nu putem avea o confirmare a acestui fapt din documente ale unei comunități care nu mai există, cea evreiască. Însă, așa cum este menționat în matricola müncheneză, dar și cum ne conduc toate cercetările întreprinse, rezultatul arată că este din *Budapesta*¹¹, s-a născut conform calculelor, în 1871, luând în consi-

⁹ la data de 3 iulie 1870 este menționat doar un anume care „aduce ca formă de început cu numele de *Havas: HVALEZ Emericus*, Fond Colecția Registre Stare Civilă (1612-1955) Bis. Rom-Cat Pâncota, Arad, Registrul 25

¹⁰ care la recensământul din 1880 număra 124 persoane cu o sinagogă de la 1860 și demolată în 1958.

¹¹ așa cum vom demonstra în finalul articolului, neexistând documente care să-l pomenească în Pâncota.

derare vârsta specificată în matricola universitară, de 22 de ani, în momentul înmatriculării acestuia ca student al anului întâi... la 16 octombrie 1893¹².

Confirmarea vine și din lucrarea *Budai, Pesti, Óbudai és Budapesti diákok egyetemjárása* (Vizite universitare ale studenților din Buda, Pest, Óbuda și Budapesta) în vol. II. 1256-1525 și 1867-1919), a lui Szögi László și apărută în 2012, unde la p.343 și poziția 4768 este menționat studentul Havas Béla.

Müncheni Képzőművészeti Akadémia	
4768	Havas Béla 1, izr, 22 éves, sz: Budapest, a: Privatier +, be: 1893. 10. 16. Kt, Naturkl., törzssz: III/1213
	343

Fig. 6. Detaliu cu mențiunea religiei, vârstei, localitatea nașterii, anul universitar cu data înmatriculării și clasa, la p.343 în lucrarea *Budai, Pesti, Óbudai és Budapesti diákok egyetemjárása*

Mai mult chiar, dacă pentru numele de *Wolff* am găsit în matricolele müncheneze 18 studenți cu același nume de familie pe perioada anilor 1826-1927, în schimb, pentru cel de Havas, s-a găsit numai cel al lui *Béla*, în toate cele cinci matricole¹³ existente pentru Academia de Arte Frumoase din München, pe toată perioada anilor 1809-1935. Lucrarea lui Szögi László¹⁴, în care sunt enumerați studenții din Buda, Pest, Óbuda și Budapesta ce frecventau universitățile germane, apare numai Havas Béla, căci Carol (Karol) Wolff, fiind din afara acestor localități nu mai este amintit. Dar și acest lucru este subiectiv, deoarece, autorul face doar un inventar al studenților din respectivele localități, pe baza informațiilor furnizate de respectivele matricole, fără altă verificare.

Și chiar dacă Havas nu e din Pâncota, există totuși posibilitatea ca cei doi să fi locuit ceva vreme în zona Pâncotei, căci Wolff fiind băștinăș al zonei, să-l fi găzduit o perioadă pe colegul său Havas, găsindu-și de lucru în zonă: Wolff pictând interiorul bisericilor ortodoxe și catolice din localitate, iar despre Havas, se vehiculează că ar fi pictat ceva interior de biserică la Chișineu-Criș (jud. Arad) și la Sânpetru Mare (jud. Timiș) și pe lângă Pâncota, ceea ce probabil să-l fi făcut cunoscut în zonă și astfel după plecarea sa, locuitorii să apeleze încă și mai târziu la serviciile sale.

Imediat după absolvirea studiilor, îl găsim menționat în luna mai a anului 1897¹⁵ în ziarul de Baia Mare, în legătură cu participarea sa la Școala de pictură a lui Simon Hollósy, pe listele favorizaților din München ce au fost invitați la Budapesta pentru a primi bilete gratuite de transport din partea

¹² Matricola anului universitar 1893-1894 în volumul matricol 3, având anii extremi 1884-1920.

¹³ Matrikeldatenbank - Akademie der Bildenden Künste München (adbk.de) accesat la 31 mai 2022.

¹⁴ SZÖGI László, *Budai, Pesti, Óbudai és Budapesti diákok egyetemjárása*, vol. II (1256-1525 és 1867-1919), Közreadja Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2012, p. 343.

¹⁵ *Nagybánya és Vidéke*, (Nagybánya [Baia Mare] și regiunea sa), nr. 18, 2 mai 1897, p. 2.

Ministrului transporturilor, pentru a-și urma călătoria „căt-re Maestru”. În această listă sunt menționați și cei doi artiști colegi münchenezi Karol (y) Wolff și Havas (s) Béla, cu indicația Pankota. Aceasta este prima și singura semnalare a informației referitoare la faptul că amândoi ar fi originari din același loc, toate celelalte menționări, fiind doar simple preluări...

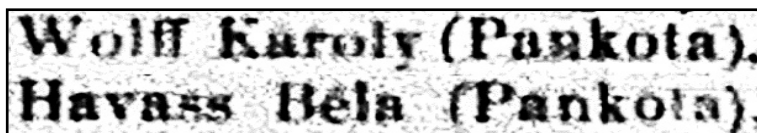

Fig. 7. Reproducere facsimil Nagybanja és Vidéke, pagina 2

Și de aici întreg șirul de neclarități, confuzii și interpretări legate de pictorul Havas...

Întrebarea ce decurge firesc din această informație: care Havas Béla a reparat Icoana? Acel Havas Béla de la Budapesta, regăsit în matricolele müncheneze, sau Havas Béla de la Pâncota, amintit în ziarul *Nagybanja és Vidéke* citat mai sus? Răspunsul credem că e simplu: ar trebui să avem date diferite despre viața și activitatea celor doi pictori cu nume identic, însă sursele găsite și cercetate, nu ne oferă nici o informație irefutabilă, din care să tragem concluzia, că pe aceeași perioadă de timp și în același spațiu ar fi existat doi pictori cu același nume, cu aceleași studii, cu același tip de activități și atât de necunoscuți... în același timp. Iar între un articol de ziar și informațiile oficiale ale unei matricole academice școlare, înclinăm să credem că datele oferite din sursa cea din urmă, a unei instituții de prestigiu, este întotdeauna cea de preferat...

Pentru a înțelege ce este cu acest artist Havas, ar trebui să amintim faptul, că inițial amintirea existenței lui, stă în strânsă legătură cu apariția la Baia Mare în vara anului 1896, a unui centru artistic, devenit foarte celebru în epocă, sub conducerea maestrului münchenez Simon *Hollósy*¹⁶, ce beneficia de o mare stimă și reputație între tinerii pictori, de naționalități diferite precum: polonezi, ruși, germani, maghiari, cehi, sârbi, spanioli, români și chiar americani. Înainte cu zece ani, acesta, în 1886, „întemeiază la München o academie particulară de pictură, formată din prieteni și admiratori, care îl proclamă maestru al lor” datorită calităților sale de remarcabil pedagog, în corecturile ce le făcea colegilor lui, cu autoritatea unui talent ieșit din comun, dar și ca rezultat al „independenței sale”.¹⁷ Acolo, la München, încă din perioada studenției, se va înscrie și Havas alături de colegul său Wolff, de unde, își vor urma maestrul în noul centru de

¹⁶ Raoul ȘORBAN, *O viață de artist între München și Maramureș*, Editura Meridiane, București, 1996, p. 75.

¹⁷ Raoul ȘORBAN în volumul *Centenar Muzeal Orădean*, al Muzeului „Țării Crișurilor”, 1972, p. 563.

pictură deschis în Transilvania, după ce acesta va pendula o perioadă între München și Maramureș.

Următoarea menționare a artistului, o aflăm în același an, în revista *Cetățeanul Maghiar*¹⁸ din Cluj, în inventarul listei ce se făcea periodic, străinilor sosiți și stabiliți în oraș. Ceea ce ne-a atras atenția, este numele acestuia din această listă, Havas Béla Deés, unde *Deés* este menționarea vechiului nume al orașului Dej... Trebuie menționat că în dreptul numelui străinilor stabiliți în Cluj, era trecută ocupația, dar și locul din care aceștia veneau, iar la pictorul de care tocmai ne ocupăm se face doar menționarea orașului. Probabil, că inițial i-a fost mai la îndemână să participe la „*coloniile de vară*” organizate de Hollószy la Baia Mare între 1896 și 1897.

O primă manifestare artistică publică a acestui pictor, o descoperim în ziarul *Ujság*¹⁹, când este amintit cu ocazia deschiderii la 18 ianuarie 1918 a unei expoziții colective a artiștilor locali, organizată de către Asociația Inginerilor și Arhitecților din Cluj, care a avut loc „*într-o simplă sală de sport*” a Universității, în două încăperi mari. În a doua sală, se aflau și „*Béla Havas, cu picturile lui, dintre care, portretele sale sunt cele mai bune...*”, el însuși fiind caracterizat ca *puternic*, cu mențiunea, că numele artistului folosit într-un al doilea articol al aceluiași ziar, va fi *Heves* - în loc de Havas („*nagyerejü Heves*”). La câteva zile după această menționare a numelui său, printre expozanții acestei prime manifestări a Societății literare și artistice „*Est*”, îl regăsim cu un amplu articol în *Új Erdély*²⁰, în calitate de critic de artă, unde face o amplă și impresionantă recenzie a aceleiași Expoziții de iarnă a artiștilor din Cluj-Napoca (*Kolozsvári művészek téli kiállítása*) desfășurată pe două numere ale ziarului. La finalul cronicii sale, i se face o recenzie scurtă, dar cuprinzătoare, de către redacția ziarului, în care este amintită și prestația sa în cadrul expoziției pe care a analizat-o și în cadrul căreia participase și el. Astfel, este amintit faptul că cei „*trei ani de război, i-au îngreunat munca în cea mai mare măsură*”, dar totuși *a expus cinci tablouri valoroase... iar una dintre cele mai reușite piese din expoziție este „Fata calotasiană [fata din Țara Călatei] care servește prăjituri*”, alături de tabloul intitulat „*Portretul*”, pictat cu un ochi atent și cu gândire profundă, ce exprimă, de asemenea, „*sinele interior*”, atât de neglijat de artiștii noștri în ultima vreme, prin vivacitatea ochilor și a chipului”. Cuvinte mari și cu greutate pentru cineva care astăzi se pare că este complet uitat și trecut cu vederea aproape de toate dicționarele de artă...

Până la acest moment, când deja îl aflăm menționat în cele două mari cotidiene clujene, artistul Havas a reușit să se remarce, mai ales prin partici-

¹⁸ *Magyar Polgár* (Cetățeanul Maghiar), Kolozsvár, nr. 186, 17 aug. 1897, p. 3.

¹⁹ *Ujság* (Ziarul), Kolozsvárt, Anul 16, nr. 16, 1918 ian. 1918, pp. 4-5.

²⁰ *Új Erdély* (Noua Transilvanie), Kolozsvár, nr. 2, 26 ian. 1918, p.30-31; și nr.3, 2 feb. 1918, pp. 46-47.

parea la expozițiile de grup anuale organizate în orașul de pe Someș. Marea efervescentă artistică, poate fi dedusă de altfel, din lucrarea lui Paul Mihnea, șeful Biroului Populației din Cluj la 1923²¹, din care aflăm că orașul număra la acea vreme, nu mai puțin de 70 de pictori, dintre care, 2 *de maiolic* (porțelan), 4 *de arte*, 7 *de firme*, 3 *pictori artiști*, iar restul sunt menționați ca simpli... *pictori*, fără a fi incluși în categoria acestora vopsitorii de haine și zugravii. Deci, Clujul nu numai că nu ducea lipsă de artiști pictori profesioniști, indiferent de domeniul în care aceștia își manifestau talentul, dar se pare că în acest domeniu, viața urbei era chiar foarte animată. Și cu toate acestea, numele lui Havas Bela nu apare în acest inventar, singura mențiune a unui pictor cu numele de Havas fiind un anume Albert...

La 15 februarie 1920, Revista Transilvania (*Erdélyi Szemle*), făcea o cronică a operei sale, unde este amintit ca fiind „*liderul școlii Holiósy și proclamat „cel mai bun portretist din Transilvania” prin înclinația sa artistică... făcându-se și o descriere doar în linii mari a artei acestuia: „în primul rând, trebuie să subliniem caracterul puternic al portretelor sale, care rivalizează cu perfecțiunea unei fotografii color. Interesul fețelor este sporit de contururile intenționat migdalate ale ochilor, care, în cazul portretului mare în poziție așezată, caracterizează puternic concepția individuală a artistului asupra formei... Culorile sale sugerează o paletă de culori infinit de bogată... Tehnica sa este eclectică, alternând între tușe ample și cele mai mici puncte, cu o mare variație*”²²... După câteva zile, la 19 februarie, ziarul Patria²³, va face o cronică intitulată „*Pictorul Havas Béla*”, în care, este elogiat „*artistul cu o cultură aleasă câștigată în străinătate... și care ca portretist are un talent desăvârșit. Dânsul nu vede numai forma exterioară a modelului, ci cu puterea lui artistică întipărește chiar și însușirile lui sufletești.*” Mai mult chiar, ca urmare a succesului avut cu expoziția deschisă „*în vitrina unei prăvălii din piața Unirii... consiliul comunal, cumpără o a doua lucrare a artistului pe seama muzeului*” din oraș. Articolul menționează în continuare că „*artistul are de gând să înființeze în oraș o școală de desen, lucru, care ar îndeplini aci o adevărată misiune culturală... mai ales, cunoscând și sentimentele filoromâne probate ale artistului.*”

În 1921, la un an distanță, cu ocazia unei alte expoziții, care a fost deschisă pe 23 februarie la Cluj Napoca și unde participau un amestec de pic-

²¹ Paul MIHNEA, *Tabloul locuitorilor orașului Cluj*, Institutul de Arte Grafice și Depozit de Hârtie, 1923; iar din statistica lui Árpád E. VARGA - „*Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikája (1850-1992)*”, orașul se pare că avea aproximativ 85000 locuitori. <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=5290> accesat 3 aug. 2022

²² *Erdélyi Szemle* (Revista Transilvania), Anul VI, nr. 7, 15 feb 1920, p. 110.

²³ *Patria*, Anul II, nr. 35, 19 februarie 1920, Cluj, p. 2.

tori și sculptori maghiari, români, sași și evrei²⁴, apare o nouă recenzie a operei sale²⁵, în care este văzută ca o „mare surpriză” apariția noilor sale portrete, în care „culorile, tehnica, personajele, stilul vechilor portrete ale lui Béla Havas și bogăția culorilor lor sunt prezente și în noul său portret... Concluzia fiind că Havas este un exponent serios al portretului realist și așezat.” Această expoziție cunoscută sub numele de „*Colegium artificum transilvanicorum*”, este de fapt un Salon al artei din Transilvania²⁶, prezidat de artiști consacrați, de diferite facturi, precum: poetul Emil Isac, pictorii Havas Béla, Aurél Pap sau János Thorma de la Baia Mare și a prezentat peisaje, portrete și studii de nud minuțios realizate și pline de detalii fine. În anul următor, Havas este menționat ca portretist, pentru o parte a operei literare din marile personalități ale culturii englezești traduse de Dr. Rózsa Dezső.²⁷

Importanța sa cultural artistică, pentru arta clujeană, se vede și din faptul că în octombrie 1921²⁸, la apelul ministrului Goga de a forma o Uniune a Artiștilor a orașului de pe Someș, acesta a fost invitat la o întâlnire de opt artiști, pentru a redacta statutele asociației și a pune bazele acesteia, după care aflăm că în ianuarie 1922 această Asociație a artiștilor „transilvăneni” a ținut prima sa întâlnire, iar Havas Béla era secretarul acesteia.²⁹

Câțiva ani mai târziu, este invitat special la inaugurarea Spitalului Evreiesc al orașului, alături de Rabinul șef Akiba Glasner și filantropii Dávid și Karolina Sebestyén, cărora le-a executat portretele, ce le-a și dezvelit cu această ocazie la 11 noiembrie 1929.³⁰ Între timp, făcându-se remarcat și în presa scrisă, având activitate și în critica artistică, în 1934 este ales membru al secțiunilor Literatură, Știință și Cultură al Revistei Transilvane (Erdélyi Szemle)³¹, iar în ianuarie 1935 îi apare în jurnalul *Helikon transilvănean* un foarte interesant studiu estetic intitulat „*Perspective literare mondiale*”³² în care afirmă „că, din momentul în care cerem originalitate și nu finalizare clasică, încep să apară noi tipuri de artă”, care și acestea se împart „în funcție de trei tipuri de oameni: ai lumii subterane [lumea interlopă], civile și religioase [pur spirituale].”

Între 15 iunie 1936, artistul participă la *Congresul Artiștilor – Marea Adunare a Artiștilor Plastici* de la Baia Mare, alături de alți artiști clu-

²⁴ *Napkelet* (Răsărit de soare), Anul II, nr. 4, 1 mart. 1921, p. 237.

²⁵ *Erdélyi Szemle*, Anul I, nr. 8-9, 20 mart. 1921, în rubrica Critica, p. 14.

²⁶ *Uj Kelet*, (Noul Orient sau Noul Est), 30 ian. 1921, p.2; și revista *Vatra*, Tg. Mureș, nr. 6, 2015, p. 94.

²⁷ *Pásztortűz*, (Focul pastoral), Anul VIII, nr. 22, 3 iun. 1922, p. 585.

²⁸ *Ellenzék* (Opoziția), Anul XLII, nr. 243, 11 nov. 1921, p. 4.

²⁹ *Ellenzék* (Opoziția), Anul 43, nr. 7, 10 ian. 1922, p. 3.

³⁰ *Uj Kelet*, (cotidian evreiesc clujean, de limbă maghiară) Anul 12, nr. 247, 12 nov. 1929, p. 8; și *Keleti Újság* (Ziarul de Est), Anul XII, nr. 259, 13 nov. 1929, p. 3.

³¹ *Erdélyi Szemle*, Anul XIX, nr. 1, 1 ian. 1934, p. 5.

³² *Erdelyi Helikon* (Helikon transilvănean), ian. 1935, Cluj-Kolozsvár, pp. 629-630.

jeni: Folyovits Endre, Cornea Emil, Vásárhelyi Z. Emil, Codreanu Cornel și Kiczkó László.³³

Fig. 8. Lucrare grafică a artistului din 1937³⁴

La anul 1938, îl găsim pe Béla Havas, un pictor cu un talent și o pre-gătire deosebite ca maestru al lui Takáts Zoltán³⁵, dar în același timp, prezent cu picturile sale în casa lui Róbert Peielle, ceea ce ne vorbește despre talentul său³⁶... Acest Róbert Peielle³⁷ fiind un renumit pictor clujean, maestru sculptor în lemn și arhitect decorator, cu studii la München și inițiatorul unei Colonii de pictori la Cluj, foarte activ în viața urbei de sfârșit de secol XIX și început de secol XX.

La 17 decembrie 1939 participă din nou la o expoziție de grup a pictorilor clujeni, organizată de Facultatea Națională de Arte Plastice din Cluj alături de Peielle Róbert și Takáts Zoltán³⁸, iar un an mai târziu, în octom-

³³ Keleti Újság (Ziarul de Est), 14 junius 1936 (Ziarul de Est), 14 June 1936, 14 iun. 1936, p. 6.

³⁴ lucrarea prezentată a fost vândută la licitație în 2020 la o casă de licitații din Budapesta, Különböző alkotók (Havas, Menyhárt): Két mű (mutargy.com) accesat la 17 iunie 2022.

³⁵ Erdélyi Szemle, Anul XXIII, nr. 12, 1 dec. 1938, p. 9.

³⁶ Ellenzék, Anul 59, nr. 276, 3 dec. 1938, p. 6.

³⁷ <http://www.erdelyimuveszet.ro/kataszter/keret/cikk/10.htm> accesat la 31 mai 2022.

³⁸ Ellenzék, Anul 60, nr. 278-302, 17 dec. 1939, p.4; și Keleti Újság, Anul 22, nr. 292, 18 dec. 1939, p. 6.

brie 1940³⁹, numele acestuia apare între membrii fondatori ai Asociației Artiștilor Transilvăneni, după care, în *mai* 1941⁴⁰, este amintit ca având un articol-eseu în revista *Studii Sociale* (Társadalomtudomány, nr. 2, martie-aprilie, Budapest, 1941, pp. 240-241), dar în realitate o confuzie, căci cel semnat cu inițialele *H. B.* este de fapt *Hamvas Béla*...

Printre ultimele mențiuni le găsim și pe cele de la *anii* 1942-1943, cel puțin pentru presa de limba maghiară din Transilvania, în legătură cu executarea unor portrete ale unor celebrități ale orașului care la adoptat și în care a trăit aproape toată viața sa: *un portret magnific*⁴¹ președintelui de onoare al Asociației Măcelarilor din Cluj, președinte al Băncii Măcelarilor, al Uniunii Industriale și al Breslei Cântăreților Meșteșugari, *János M. Daly*, la aniversarea a patru decenii de activitate în domeniu, cât și portretele bătrânilor profesori ai Colegiului Reformat din Cluj⁴², alături de ucenicul său Zoltán Takáts... Ultimele mențiuni legate de acest mare maestru al penelului, Havas Béla, prea puțin cunoscut, pe nedrept uitat și cu atât mai mult, prea puțin apreciat, însă amintit de fiecare dată ca un mare și deosebit portretist al acestei părți de țară, sunt făcute în legătură cu menționarea numelui ca participant la o Expoziție de artă la Casa Județeană din Sângeorz-Băi⁴³ din aprilie 1945, unde este caracterizat ca „*un portretist conștiincios, care se străduiește să obțină o realitate sinceră în portretele sale delicate*”, iar la 10 zile distanță⁴⁴ îl găsim expunând și la Sala de sticlă a Prefecturii Județului Cluj, după care, nimeni nu-l mai pomeneste!

În *Repertoriul locuitorilor Clujeni din 1943*⁴⁵, îl găsim menționat pentru prima dată cu numele complet, Havas Béla Antal, o raritate dacă ținem cont că acest lucru nu se practica în presa vremii, cu mențiunea: *festőművész* – adică pictor. Puțin mai târziu, în „*mai* 1945, când la sediul Consiliului Sindical din Cluj, a fost dezvelită solemn o pictură în ulei a lui Béla A.[ntal] Havas”⁴⁶ în memoria poetului Béla Józsa, este a doua menționare a numelui întreg; ultima menționare, fiind necrologul acestuia din 12 decembrie 1947⁴⁷,

³⁹ *Fuggetlenség* (Independența), Vasárnap, nr. 240, 20 oct. 1940, p. 5.

⁴⁰ *Ellenzék*, Anul 62, nr. 117, 23 mai 1941, p. 5.

⁴¹ *Ellenzék*, Anul 63, nr. 283, 15 dec. 1942, p. 5.

⁴² *Keleti Újság*, Anul 26, nr. 144, 29 iun. 1943, p. 5.

⁴³ *Erdély Szociáldemokrata hetilap*, Kolozsvár, nr. 25, 14 apr. 1945, p. 7.

⁴⁴ *Szabad Szó* (Soare Liber) – Temesvár, nr. 92, 23 apr. 1944, p. 4.

⁴⁵ BOGA Ödön, ZÁMBO Aurél și GÁL Ernő, *Kolozsvári Lak – És Címjegyzék – 1943*, p. 328; Aici, artistul este menționat ca având locuința în cartierul Donát (Grigorescu de azi), pe str. Emeșe nr. 14, pe care se aflau doar 18 numere. Denumirea străzii a suferit mai multe redenumiri: astfel la începutul secolului XX – Ioan Ursu, din 1941 – primește numele de *Emeșe*, ca apoi din 1945, iar Ioan Ursu, ca în final, din anul 1964 – strada Rarău.

⁴⁶ *Petőfi és az 1848–49-es magyar szabadságharc* (studiu apărut în Kolozsvár la 1939, cu o ediție nouă în 1945) și *Romániai magyar irodalmi lexikon: II. (G–Ke)*. Főszerk. Balogh Edgár, Bukarest: Kriterion, 1991.

⁴⁷ *Erdély Szociáldemokrata*, Kolozsvár, nr. 284, 12 dec. 1947, p. 4.

unde este amintit cu numele întreg, Havas Béla ANTAL și din care aflăm că *cel mai bun soț, tată, bunic și rudă, pictor, maior și invalid de război... pe 8 decembrie, și-a redat sufletul Creatorului său. Înfirmământarea sa a avut loc pe 11 decembrie, la ora 15.00, în capela cimitirului [Hajongárd], după ritul Bisericii Romano-Catolice.*

Ținând cont de acest aspect, putem deduce că artistul a trăit 76 de ani, a fost căsătorit cu Éva Etelka Havas (născ. Sándor⁴⁸) și a avut-o ca fiică, pe Éva Katalin.

Fig. 9. Reproducere facsimil Erdélyi Szociáldemokrata, pagina, 4

⁴⁸ Referitor la numele soției, acesta îl aflăm de pe cele două pietre funerare, el nefiind menționat în articolul funebru din 12 decembrie 1947, ea fiind amintită acolo doar ca soția lui Havas Bélá, *văduvă* „Özv.” [egy]. Ungaria aflată sub dominația habsburgică este influențată de tradițiile vest-europene, iar femeile devin cunoscute după numele soților lor. Astfel, Éva Etelka, odată căsătorită cu Havas Béla, devine „Havas Béláné”, unde sufixul *ne*, înseamnă *aproximativ* „soția”, iar acesta este echivalentul maghiar al „doamnei”... Aceasta a fost atât legea, cât și tradiția până în anii 1950. Hungarian names - Wikipedia Republished // WIKI 2 – accesat la 4 oct. 2022. Odată cu cele două pietre funerare, aflăm și faptul că între cei doi soți era o diferență de 17 ani. Încercând să aflăm mai multe despre viața acestui artist, ne-am adresat, de bună-credință, Consiliului local al municipiului Cluj-Napoca, Direcția Tehnică, Serviciul administrare cimitire domeniul public, prin două adrese, Nr 654724/44 din 27 iulie 2022 și Nr 697007/44 din 22 august 2022, pentru a ne facilita legătura cu urmașii acestuia, aducând ca argument în favoarea acestui demers atât obiectul cercetării noastre, cât și valorificarea personalităților aproape necunoscute ale orașului comoară, prilej cu care sper să îmbogățim zestrea culturală a urbei de pe Someș. Răspunsul autorităților la această provocare culturală la care am primit același răspuns în două exemplare diferite (la 9. 08. 2022 și la 1.09.2022) s-a rezumat scurt la scuza penibilă, care atestă în ultimă instanță incompetența și neimplicarea personalului angajat în problemele de interes ale promovării urbei, dar chiar dezinteresul cras manifestat de acestea pentru istoria și cultura orașului: „*vă comunicăm următoarele: titularul dreptului de concesiune asupra locului de înhumare unde a fost înmormântat pictorul Havas Bela Antal este o persoană decedată din anul 1969, fiind singura informație pe care o deținem... chiar dacă locul de înhumare este întreținut de membri ai familiei care nu dețin dreptul de concesiune.*” (sic!) Acesta este răspunsul care arată „profesionalismul” instituției ce conduce destinele orașului comoară... De parcă „dreptul de concesiune” dictează intermedierea cu cei ce cunosc și pot oferi detalii despre viața artistului! Dar atât s-a putut, iar răspunsurile primite ne-au arătat măsura și capacitatea oamenilor puși în slujba cetățeanului... pentru a nu spune mai mult.

Faptul că acesta este întregul nume al pictorului, este întărit și de cele două pietre funerare ce străjuiesc mormântul său din Cimitirul Central al Clujului, aflat în Parcela II B la numărul 1299, pierdut între miile de monumente funerare ce amintesc de trecerea vremelnică a locuitorilor lor...

Interesant este faptul că vechea piatră funerară ce se afla pe mormântul inițial, avea inscripționat doar numele cunoscut de toți în presa vremii, numai numele și primul prenume, fără a-i fi menționată și profesia de pictor, așa cum se obișnuia în cazul celor cu un anumit renume în breasla care o profesau sau anturajul în care era cunoscut, iar odată cu refacerea mormântului, urmașii acestuia, au adăugat și al doilea prenume prea puțin sau... deloc cunoscut, atât pentru contemporani cât și pentru posteritate, dar și mențiunea ce îi definește activitatea: *festőművész*.

Odată cu aflarea locului în care își doarme somnul de veci, se confirmă și anul nașterii, calculat inițial pe baza matricolei müncheneze, și deci în final, vârsta la care „și-a redat sufletul Creatorului său.” O altă „coincidență” care vine în sprijinul confirmării identității sale...

Fig. 10. Mormântul pictorului și cele două plăci funerare

Și astfel, cu ceva puțin mai multe informații decât acele *informații lacunare*, cunoaștem acum, că artistul a trăit și și-a desfășurat activitatea aproape două treimi din viață la Cluj, implicat activ în tot ceea ce a însemnat emanciparea iubitorilor de artă, apreciat de presă și recunoscut în epocă ca un partizan al drepturilor artiștilor, dar și vector de susținere și răspândire a culturii.⁴⁹

Dar înainte de a încheia acest studiu, trebuie adusă în discuție și *lista primilor elevi ai Școlii de la Baia Mare* deschisă prin acele cursuri de vară ale lui Hollósy, în care se regăsește numele lui Havas Béla pe anii 1896 și 1897⁵⁰.

⁴⁹ menționarea lui la Cluj este făcută și de Dr. Ákos Szabó – Tibor Kállai în lucrarea sa *Magyar festők és grafikusok életrajzi lexikona I-II*, Eldonanto: Kállainé Virágh Irén, 1997.

⁵⁰ RÉTI István, *A nagybányai művésztelep*, Vince Kiadó, Budapest, 2004, pp. 163-164.

Această listă este începută „oficial”, de Réti István (pictor și istoric al artei maghiare) cu multe omisiuni încă din 1909, reluată în 1912, publicată în 1954 și republicată postum în 1994, dar fără a menționa ceva și despre existența acestui artist. Cel care se va ocupa serios de începuturile acestei mișcări artistice, este Dr. Tiberiu Alexa, *fostul director* al Muzeului Județean de Artă Baia Mare, care în articolul *Contribuții la reconstituirea primei etape a istoriei mișcării artistice de la Baia Mare (1896-1901)*⁵¹, prezintă în paralel primele liste ale participanților la coloniile organizate de Hollósy la Baia Mare, iar cu această ocazie descoperim un amănunt interesant legat de apariția lui Havas pe aceste liste: pentru anul 1896, în săptămânalul de limba maghiară a presei locale din Baia Mare, *Nagybánya és Vidéke*⁵², artistul apare singur, fără menționarea colegului său Wolff Karoly, și *fără menționarea localității presupusă a fi de origine*. După un an, pe lista apărută în 14 martie 1897, a aceleiași publicații, când erau anunțați cu intenția de participare că *vor sosi în orașul nostru 50 de artiști pictori...* găsim doar numele lui Wolff Karoly, iar în cea din 2 mai, când era anunțată deja venirea de trei zile a primilor 31 de artiști, pe lângă el aflăm și numele colegului său Havas Béla, nume ce se repetă la darea de seamă din același ziar, apărut în 17 octombrie, ambii având acum și mențiunea *Páncota*. *Deci, acesta este momentul în care între artist și localitate se face legătura, care îl va defini ca originar din Pâncota, până la cercetarea de față...* Pentru că toate cercetările întreprinse de noi în localitate, nu au dus la nici un rezultat concludent, vis-à-vis de confirmarea artistului ca originar din Pâncota (așa cum am arătat mai sus), putem bănuî că Wolff, originar din Pâncota, va invita și aduce cu sine la Baia Mare și pe colegul său, care era prezent deja la Pâncota, posibil tot la invitația sa, după perioada studiilor müncheneze, cu scopul de a lucra o perioadă în zonă, ceea ce la putut face să declare la înscrierea în colonie, că este tot din Pâncota. Dar accentuăm ideea că este doar o ipoteză, în lipsa dovezilor clare că Havas, cu adevărat era născut în localitatea ce i se atribuie.

Cât despre lista alcătuită de Réti, va fi completată ulterior de istoricul Murádin Jenő și publicată în revista Erdélyi Múzeum (Muzeul Transilvaniei) din 1992, numerele 1-4, menționând și faptul că: *adăugă încă 241 de nume, la cele 170 ale lui István Réti*. Astfel, abia din această completare târzie, preluată la rândul ei din lucrarea lui Raoul Șorban⁵³, care o redă fără menționarea surselor, aflăm și de existența lui Havas Béla, la care este adăugată și mențiunea *Páncota*, care a fost preluată de ulterior de toți cei care s-au

⁵¹ T. ALEXA în: *Acta Musei Porolissensis*, pp. 745-772.

⁵² *Nagybánya és Vidéke*, Anul XXII, nr. 17, 26 aprilie 1896, p. 2

⁵³ Raoul ȘORBAN, *O viață de artist între München și Maramureș (Hollósy Simon)*, Editura Meridiane, București, 1986 și republicată 1996, p. 222.

ocupat de Mișcarea artistică de la Baia Mare – fără a mai încerca o reconfirmare a acestei informații, până la cercetarea de față.

Realitatea că după 1897, când se mută la Cluj, Havas nu mai apare în listele pictorilor participanți la acele Cursuri de vară ale armeanului Hollosy, se datorează cel mai probabil faptului că nu a mai activat în cadrul acestor *tabere de vară* de la Baia Mare, rămânând consacrat doar activității artistice din orașul de pe Someș. În sprijinul acestei ipoteze, vine și faptul că numele lui nu apare în listele lui Réti István, tocmai apariției lui sporadice și poate nu foarte expresive în activitatea acelor cursuri de vară băimărene, ceea ce a făcut ca numele lui să nu aibă rezonanța necesară pentru a fi întipărit în memoria autorului listei, la peste zece ani (1909) de la producerea evenimentelor (1896-1897). În același timp, faptul că nu este foarte vizibil în istoria artei și în memoria colectivă a artiștilor, arată o oarecare distanțare de clasa aleasă a artiștilor, de lumea mondenă, de protipendada aleasă și influentă a orașului, rămânând un boem singuratic, mulțumit cu dragostea lui de artă liberă și neîngrădită de cutumele social-artistice ale vremii sale.

Așadar, critic literar și pictor, maestru al penelului, dar și al pensulei, al literelor, dar și al culorilor, Havas Béla, e binevăzut și apreciat atât de specialiști cât și de oamenii obișnuiți, de fiecare dată la superlativ. Elogiat de presă și apreciat în cercurile artistice ale vremii – din a cărei elevată elită făcea el însuși parte, promotor culturii și al artei în orașul de pe Someș în toată prima jumătate a secolului XX, este un artist modest, uitat pe nedrept într-o fridă a istoriei, ce merită a fi redescoperit și cunoscut, cu atât mai mult, cu cât, este cel care s-a învrednicit a avea șansa istorică de a interveni direct asupra Sfintei Icoane făcătoare de minuni de la Nicula, prin acea intervenție de „reparare” din vara anului 1934. O șansă unică în viața unui artist, dacă ținem cont de celebritatea Sfintei Icoane și o cinste la fel de unică dacă ne gândim la alegerea făcută de călugării bazilieni⁵⁴ ai mănăstirii, o alegere ce implica o foarte mare responsabilitate, în primul rând cultică, dar și artistică, în contextul în care era vorba de însăși simbolul Mănăstirii de două veacuri și jumătate, dar și al credinței populare din tot Ardealul și de dincolo de el, spre care se îndreptau toți pașii și se aplecau genunchii tuturor celor ce veneau la vreme de nevoi și suferințe, ridicându-și ochii plini de lacrimi spre chipul *Vergurei Tămăduitoare*, ce aveau să nască 12 ani mai târziu și versurile: „*Am venit, Măicuță, să te mai vedem, Să-ți spunem necazul care-l mai avem...*” Iar alegerea acestora nu a fost chiar întâmplătoare, dacă ținem cont și de faptul că în recenzia făcută artistului în 1918 de către

⁵⁴ Termenul de „*basilian*” vine de la *Ordinul Sfântul Vasile cel Mare* (în latină *Ordo Sancti Basilii Magni*), fondată în Franța anul 1822 și este folosit în Biserica Romano-Catolică pentru a evidenția călugării greco-catolici, adică călugării bisericilor catolice răsăritene, de celelalte ordine călugărești catolice.

redacția ziarului Új Erdély, aflăm o apreciere critică interesantă a unuia dintre tablourile sale expuse, în care se afirmă că *„farmecul nobil și blând și expresia respectuoasă a chipului din studiul său despre „Madonna” sunt opera unui pictor ecleziastic priceput”*.

Deci, Q. E. D.: faptul că *„informația despre el este foarte lacunară”*, nu se susține și nu are nici un fundament solid, ba, mai mult, este chiar contrariul... Havas Béla, pe lângă faptul că era un pictor cu *un talent desăvârșit*, era și un bun cunoscător al artei iconografice și bisericești.

O parte a materialelor documentare mi-au fost furnizate de Prof. dr. Zoltán Tibori-Szabó și istoricul de artă, Conf. Jenő Murádin, cel din urmă, afirmând că artistul *„a fost mobilizat, ajungând la rangul de căpitan”*. Tibori-Szabó face și el o afirmație asemănătoare când susține că *„Se pare că a luptat în primul război mondial, de unde s-a întors rănit, cu grad de maior, și când s-a întors, s-a stabilit la Cluj”*... Ambele afirmații sunt enunțate de cei doi, ca urmare a luării la cunoștință atât a necrologului, cât și de faptul că în numărul 44, din februarie 1916 al ziarului Ellenzék⁵⁵, aflăm o știre în care se relatează că *„pe 20 februarie, șeful auxiliar al cartierului general al districtului [Cluj], locotenentul Béla Havas, a fixat medalia pe pieptul lui János Utz în cadrul unei ceremonii militare.”* După această informație, în cadrul recenziei *Expoziției de iarnă a artiștilor din Cluj-Napoca* în ianuarie 1918 făcute de însăși artistul Havas – și menționată mai înainte⁵⁶, în deschiderea articolului arată că: *„Condițiile de război și dragostea pentru idei au jucat, de asemenea, un rol în organizarea expoziției. Unii dintre artiști sunt acum în armată și, din lipsă de timp, nu au putut pregăti materiale pentru expoziție... și dacă războiul și condițiile artistice și sociale actuale, chiar mai rele decât războiul, nu ar fi rupt linia de ani de zile, ce frumos avânt ar fi luat.”* O constatare ce poate fi interpretată ca o realitate a cunoașterii vieții de soldat, ce nu lasă foarte mult timp pentru alte activități casnice celor mobilizați la arme...

O completare interesantă o face Tibori-Szabó la problema semnalată de noi, referitoare la originea sa israelită, versus faptul, că totuși informațiile necrologului ni-l dau ca fiind romano-catolic: *„Nu cred că a fost deportat în 1944, deoarece numele său nu apare nici în baza de date de la Bad Arolsen, nici pe listele celor întorși din deportare. Poate că a fost de origine evreiască, dar în acest caz e probabil că s-a convertit la creștinism sau a fost exceptat datorită decorațiilor și gradului său din Primul Război Mondial - sau pur și simplu s-a născut creștin.”*

Deci,... etnic evreu, de naționalitate maghiară și religie romano-catolică⁵⁷? Nu ar fi imposibil de acceptat, dacă amintim cercetarea noastră din

⁵⁵ Ellenzék (Opoziția), nr. 44, 24 feb. 1916- 44, p. 3.

⁵⁶ Új Erdély, numerele 2-3, ian-feb 1918.

⁵⁷ referitor la religia artistului, nepoata acestuia, Emese Simon, ne mărturisea într-o convorbire particulară, că acesta era de fapt greco-catolic și prieten foarte bun cu episcopul și cardinalul Iuliu

registrele Parohiei Romano-Catolice de la Pâncota... dar și faptul că nu există informații care să-l lege de comunitatea evreiască din aceeași localitate. Și mai mult ca sigur, așa se poate explica apariția numelui său, în revista *Unitárius Közlöny*⁵⁸, legat de donația de 30 pengő (pence) făcută pentru construcția unei biserici unitariene.

Cu toate acestea, istoricul Murádin, în corespondența privată purtată cu noi, face o serie de afirmații, care pe lângă faptul că nu sunt susținute de surse documentare, sunt contrazise de cercetările noastre.

Astfel, afirmă că „În documentația mea, apare că s-a născut în Cluj”⁵⁹, fără a ne dezvălui sursa informației și fără a ține cont că în articolul *A nagybányai Hollósy-iskola névsorai* ce i-a apărut în revista *Erdélyi Múzeum*⁶⁰, el însuși, în urma propriilor cercetări, completează lista lui István Réti (publicată prima dată în 1909) cu o serie impresionantă de nume noi, redactate cu litere *italice*⁶¹, unde în continuarea numelui artistului *Havas Béla* pe anul 1896 adaugă și mențiunea (*Páncota*), preluată, așa cum mărturișează, din ziarul băimărean amintit.

O altă afirmație ce nu se susține decât printr-un artificiu de interpretare a surselor, este și afirmația că „Studiile artistice de pictură le-a început la München la școala lui Hollósy Simon”, o afirmație care contrazice un document academic oficial, atât timp cât în matricola universitară a studentului *Havas Béla* apare ca profesor *Johann Caspar Herterich*⁶², iar dintr-un total de 408 studenți, între anii 1884-1905, Havas este 178... Cu toate acestea, nu înseamnă că nu-l putea cunoaște în această perioadă și pe Hollósy, frecventându-i și cursurile particulare de pictură...

O ultimă informație a istoricului Murádin, că din „anul 1924 a plecat din țară nu se știe unde..., ca și mulți alții, s-a repatriat în Ungaria și a revenit în Ardeal după dictatul din Viena” (30 august 1940), asemeni celor de mai înainte, nu pot fi validate științific în lipsa unor dovezi clare și sigure, căci nu trebuie scăpat din vedere faptul că informația oferită, dacă nu poate fi sigur combătută sau infirmată, atunci poate fi ușor interpretată sau trecută cu vederea dacă luăm în calcul că presa clujeană îl menționează activ în viața urbei, de cel puțin șase ori în această perioadă, și pe lângă acea alegere în comitetul revistei *Erdélyi Szemle* sau participarea lui la *Congresul*

Hossu, astfel putând înțelege cum a fost ales acest pictor pentru a face acea intervenție de „reparare”, a Sfintei Icoane din iulie 1934...

⁵⁸ *Unitárius Közlöny* (Gazeta Unitariană), Anul LII, nr. 10, oct. 1942, Kolozsvár, p. 170.

⁵⁹ într-o corespondență particulară din 30 iunie 2022.

⁶⁰ *Erdélyi Múzeum* (Muzeul Transilvaniei) din 1992, vol. 54, numerele 1-4, <https://eda.eme.ro/handle/10598/25068/recent-submissions?offset=20> și 013Muradin Jenő_A nagybányai Hollósy-iskola névsorai.pdf (transindex.ro) accesate la 29 iunie 2022.

⁶¹ RÉTI I., *A nagybányai művésztelep*, 2004, în care se repetă lista lui Murádin din 1992, p. 163.

⁶² <https://matrikel.adbk.de/lehrer/herterich-johann-caspar> accesat la 29 iunie 2022

Artiștilor Plastici de la Baia-Mare, are acea mențiune foarte importantă de „reparare” a Icoanei de la Nicula din vara anului 1934... care trebuia făcută repede, dacă era destul de cunoscut și avea o oarecare notorietate între pictorii vremii și doar dacă era în zonă.

Și pentru a fi împăcați că am încercat și varianta surselor oficiale legate de istoria evreilor luând legătura cu Memorialul Victimelor Holocaustului din Ierusalim, *Yad Vashem*, care într-o corespondență privată din data de 18 octombrie 2022, prin amabilitatea cercetător Dr. Serafima (Sima) Velkovici de la Departamentul de Referință și Informare din Divizia de Arhive a lui Yad Vashem, am primit următorul răspuns: „*nu am găsit nicio înregistrare cu privire la Bela Havas*”⁶³ oferindu-ne în același timp și un link prin care se pot accesa *online înregistrările despre membrii ai familiilor Havas din Cluj*, cu un total de 17 familii luate în evidență, dar care, nu au nici un nume comun care să ne ajute să facem vreo legătură cu cineva dintre membrii ai familiei – amintiți în necrologul artistului nostru.

O ultimă încercare de a găsi referințe, este *Lista pictorilor maghiari*⁶⁴ ce cuprinde toate persoanele incluse în volumele I-IV ale Lexiconului Biografic Maghiar (1967-1994) și care... nici măcar nu amintește de existența acestui pictor.

Un document interesant prin informațiile care le furnizează despre acest personaj redescoperit, pe care ni l-a pus la dispoziție nepoata pictorului, este cel intitulat

Foaie de solicitare pentru îngrijire militară,

document datat 10 ianuarie 1941, ce reconfirmă anumite informații aflate din alte izvoare cercetate, dar aduce și elemente de noutate precum: anul încorporării și al primei înrolări pentru serviciul militar efectiv, anul lăsării la vatră și gradul militar dobândit, starea civilă și religia, meseria de bază, boala Basedow-Graves de care suferea și chiar semnătura olografă a acestuia.

Documentul îl reproducem cu traducerea acestuia în continuarea acestei lucrări.

⁶³ Corespondența înregistrată cu referința Yad Vashem ref. no. CAS-399467 CRM:0066486 și adresa https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_id=&s_lastName=Havas&s_firstName=&s_place=Cluj&s_dateOfBirth=&cluster=true

⁶⁴ Magyar festők listája – Wikipédia (wikipedia.org) – ultima actualizare la 2 apr. 2022 și accesat la 4 oct.

ÖJ jelentkező **LOGERŐS** **Ellátott hadigondozási**
Ellátott iránti kérelmével.
Hadigondozási igénybejelentő lap.
 3572/Vkf. kat. közig. 1940. számú rendelet alapján hadigondozási ellátást igénylő **rokkantak** részére.
 1941 JAN. 10.
 I. rész. *Dr. György*

Alulírott igénylő tudomásul veszi, hogy ellen a bünvádi eljárás meg fog indítani, ha a további kutatás során kiténik, hogy az alábbiakban közölt adatai a valóságnak nem felelnek meg.

A hadigondozást igénylő személy:

1. családi és utóneve (névváltoztatás esetén az előző név) **Havas Béla Antal**
2. Lakóhelye és lakás címe (utca, házszám) **Kolozsvár Rákóczi ut 94 e**
3. születési helye **Budapest** **Bent** ország **Magyar**
4. Születési éve **1890** hónapja **Ok** napja **22**
5. Sorozási éve **1890**, világháború idején kat. tényleges szolg-ra történt első bevonulásának időpontja: **1914 VIII. 1.** helye: **Brazsa**
6. Világháborús tényleges kat. szolgálatból történt nemtényleges viszonyba helyezése (leszerelésének) helye és ideje (év, hó, nap) **1919 május 5. an.**
7. Családi állapota **nős**, vallása (változtatás esetén előbbi vallása): **Rom. kath.**
8. Házasságkötésének időpontja **1908** év, hó, nap.
9. Gyermekének neve, születési éve, hónapja és napja **Áva /Katalin/**
1918 VIII. 26.-
10. Volt csapatfőnöke (ha több csapatfőnöknél vagy katonai alakulatnál szolgált, ezek külön-külön időrendben a szolgálatteljesítés időtartamának megjelölésével felsorolandók. Az ezredszám mellett közölni kell azt is, hogy honvéd, közös vagy népfőlkö stb. ezred volt-e?) **24. H. gy. e. 1914. VIII. 1. től 1918 Okt. 1. g /Kol. Honv. Ker. Parancsnokság/ Székely hadosztály. nál. 1918. Okt. 1. től a leszerelésig**
11. Volt katonai rendfokozata a sebesülés (sérülés, betegség, illetve kórházi ápolás) idejében (valóságos vagy címzetes): **százados**
12. Világháborús katonai szolgálatból történt nemtényleges viszonyba helyezések (leszerelések) viselt rendfokozata: **százados**
13. Polgári alkalmazása (állása), foglalkozása, mestersége a bevonulás előtt **festőművész**
 jelenleg: **festőművész**

CU TITLU EXECUTORIU

Solicitant nou

Foaie de solicitare pentru îngrijire militară
pe baza Ordonanței administrației militare nr. 3572/1940 pentru invalizii care solicită îngrijire militară.

Stampila: **10 Ian. 1941**

Partea I.

Subsemnatul solicitant ia la cunoștință că în cazul în care pe parcursul investigației ulterioare se dovedește că datele declarate de solicitant nu corespund realității, împotriva acestuia va fi inițiată o procedură penală.

Persoana solicitantă a îngrijirii militare:

1. Numele și prenumele (în cazul schimbării numelui, numele anterior):

HAVAS BÉLA ANTAL

2. Domiciliul și adresa (str, nr.) *Kolozsvár (Cluj), str. Rákóczi.*

Nr. 94.

3. Locul nașterii: *Budapesta, țara: Ungaria*

4. Data nașterii: anul: *1871*, luna: *octombrie*, ziua: *22*.

5. Anul încorporării: *1890*, în timpul războiului mondial data primei înrolări pentru serviciul militar efectiv: *1914. VIII.1., localitatea Brassó (Brașov).*

6. Data și locul demobilizării efective din serviciul militar în războiul mondial: *Debrecen (Debrețin), la data de 1919. mai 3.*

7. Starea civilă: *căsătorit*, religia (în caz de schimbare, religia anterioară): *romano-catolic.*

8. Data încheierii căsătoriei: anul *1908.*

9. Numele, anul, luna și ziua nașterii copiilor: Éva / Katalin / 1918. VIII. 26.

10. Fostul corp de armată (dacă a efectuat serviciu la mai multe corpuri sau unități militare, acestea vor fi enumerate separat, în ordine cronologică și cu durata serviciului militar. Pe lângă numărul regimentului se va menționa dacă regimentul a fost de apărare, comun sau de miliție): *La Comandamentul Regional de Apărare Cluj 24 de la 1914 VIII 1. până la 1918 Oct. / La Divizia Secuiască din Octombrie 1918 până la lăsarea la vatră.*

11. Gradul militar avut în timpul rănirii (leziune, boală, respectiv îngrijire spitalicească): *căpitan.*

12. Gradul militar avut în timpul lăsării la vatră din serviciul militar de război mondial: *căpitan.*

13. Ocupația, meseria civilă înainte de încorporare: *artist pictor.* În prezent: *artist pictor.*

14. 1918. október 31-e előtt állott-e hadigondozási pénzellátásban **nem**.....
15. A román államtól kapott-e hadigondozási pénzellátást, ha igen, havonta mennyit és milyen sebesülés, sérülés, betegség vagy fogyatkozás, illetőleg milyfokú rokkantság alapján **nem**.....
16. Ha nem kapott, miért nem **nem jelentkezett miután a Székely hadosztály nál teljesített szolgálatot**.....
17. Mily okmányokkal tudja törődöttségnek hadie edetét igazolni (részletes felsorolás):.....
a. Nagy Kir. Ferencz József Tud.egyetem 152 sz. igazolványával.....
18. Hol (hadszintér, a cvonal, szalasz, Lelőség), mikor, milyen csapattest kötelékében sebesült, sérült, betegedett meg?..... **Kolozsváron a Honv. Ker. patancanokság kötelékében**.....
1918. október 8 án.....
19. Kó házi ápolásának helye, ideje és oka, időtartama, vagyis: hol, mikor: től-meddig (év, hónap), milyen sebesüléssel (sérüléssel), betegséggel ápoltatott, (kó. házanként és betegség, kórisme szerint részletezve), a város vagy község, valamint a gyógyintézet pontosan és olvashatóan megjelölendő, úgyszintén az is, hogy a helység jelenleg mely ország területén fekszik. Nagyobb helységnél lehetőleg az utca is feltüntetendő, kisebb helységnél pedig az, hogy mely nagyobb város közelében fekszik **Kolozsvár**.....
Klinikán megállapították a bajt, kóbejűtt a forradalom és katonasági.....
Ért a Székely hadosztállyal szolgálatára jelentkezett......
20. Volt-e hadifogságban, mikor: től-meddig és hol?..... **nem**.....
21. Mi a sebesülés, sérülés, ill. törődöttsége?..... **Morbus Basedowi**.....
22. Volt előljárói vagy bajtársai, akik az elszenvedett sebesülési, sérülési, vagy betegségi tanusíthatnak (név, lakóhely):.....
Dálnoky Nagy Áron Tabornok orvos Budapest.....
Kratochvil Károly ezredes.....

Egyéb tájékoztató adatai:

Kolozsvár 1940 XII. 16. án

Kelt:

Stanis Beka
 aláírás

14. Dacă înainte de 31 octombrie 1918 a beneficiat de subvenționare de îngrijire militară: **NU**.

15. Dacă a primit de la statul român subvenționare de îngrijire militară, și dacă da, cât a primit pe lună și pentru ce vătămare, boală sau ce grad de handicap: **NU**.

16. Dacă nu a primit, din ce cauză: **Nu s-a prezentat, după ce a efectuat serviciu la Divizia Secuiască.**

17. Cu ce documente poate dovedi cauza militară a invalidității sale (enumerare detaliată): **Cu adeverința nr. 152 a Universității Regale Ungare Ferencz József.**

18. Unde, când și în cadrul cărui corp de armată s-a rănit, s-a îmbolnăvit? **La Cluj, în cadrul Comandamentului regional de Apărare, la 8. octombrie 1918.**

19. Locul, data și cauza îngrijirii spitalicești, în ordine cronologică, adică: unde, de când și până când (an, lună), cu ce rănire (leziune), boală a fost îngrijit și cu descrierea bolii și diagnosticului, se va specifica exact și lizibil orașul sau comuna, respectiv institutul medical, deasemenea și faptul că localitatea respectivă pe teritoriul cărei țări se află în prezent. În cazul localităților mai mari se va menționa pe cât posibil și strada, iar pentru localități mai mici și orașul în apropierea căruia se află aceasta: **La Clinica din Cluj a fost stabilit diagnosticul, a intervenit revoluția și s-a prezentat la datorie la Divizia Secuiască.**

20. Dacă a fost prizonier de război, perioada și locul: **NU**.

21. Care este rănirea, leziunea, respectiv boala sa?: **Morbus Basedowi.**

22. Foștii săi comandanți sau camarazi, care pot mărturisi cu privire la rănirea, vătămarea sau boala sa (numele, adresa):

**General Dálnoky Nagy Áron medic, Budapesta
Colonel Kratochwill Károly**

Alte date informative:

Întocmit **la Cluj, în ziua de 16. XII. 1940.**

Semnătura:

Havas Béla

II. R.

A községi előjáróság véleménye

1. Az ellátást igénylő vagyoni és kereseti viszonyai (munka nélküli állapot, ingatlan nagysága, tartozások) ingatlan

havi jövedelme: 100.-

2. 1940 augusztus 30-án mely községben (járás) Békecsanak

Rákóczy ut 94 e.-

3. Erkölcsi és nemzethűségi megbízhatósága:

4. Esetleg szemmel látható rokkantsága és annak
.....

Kelt: Kolozsvár, 1940. évi. decemb.

III. Rész.

Orvosi lelet.

Kiállítja a hatósági orvos (községi körorvos, járási tisztiorvos).

Kórisma:

A) A hadiszolgálatlalt okozati összefüggésben lévő fogyatkozása Wirtaini orvosi lelet alapján:

B) A hadiszolgálatlalt csak részben összefüggő fogyatkozása Basidon ut

C) A hadiszolgálatlalt össze nem függő fogyatkozása:

Fogyatkozási százalék:

A) %, B) 49 %, C) % Dr. H. H. J. k. b.

Kelt: 1940. VI. 11.

Jancsi
aláírás

P. H.

Partea a II-a

Opinia și adevărîța oficială a conducerii comunei

1. Situația financiară și de venituri a solicitantului (detailat, venitul lunar, respectiv anual, sau suma totală a venitului, mărimea imobilului):
Imobil..... (lipsește continuarea)

Venit lunar: **100.-.....** (lipsește continuarea)

2. La data de 30 august 1940 în care comună, județ..... (lipsește continuarea) **Str. Rakoczy 93.**

3. Credibilitatea sa morală și de fidelitate națională: (lipsește continuarea)

4. Eventualul handicap vizibil..... (lipsește continuarea)

Întocmit: **Cluj, anul 1940 decemb.....** (lipsește continuarea)

Stampilă ---- (parțial lipsește)

Partea a III-a

Expertiză medicală

Eliberată de medicul autorității (medic de circumscripție comunală, ofițer de sănătate)

Diagnostic: **pe baza diagnosticului medical din spital:**

A) Handicap având cauză legată de serviciul militar: –

B) Handicap având doar parțial cauză legată de serviciul militar:
boala lui Basedow.

C) Handicap neavând cauză legată de serviciul militar: –

Procent de handicap:

A) - %, B) **49%**, C) -%.

Întocmit la **Cluj, la 11. VI. 1941.**

Semnătură indescifrabilă, ---- L.S. -----